

Anna Jarosz-Nojszewska¹

Polsko-francuskie umowy w sprawie ubezpieczeń społecznych w okresie międzywojennym

Streszczenie

W latach 1918–1939 z Polski do Francji wyemigrowało ponad 600 tys. osób. Do Francji przybyła także duża grupa Polaków, którzy wcześniej zamieszkiwali na terenie Westfalii i Nadrenii. Wśród polskiej emigracji dominowali robotnicy i górnicy, zdecydowanie mniej było pracowników rolnych. Celem artykułu jest pokazanie działań władz polskich podejmowanych w celu zabezpieczenia świadczeń z ubezpieczeń społecznych (w szczególności emerytalnych i rentowych) Polakom, którzy zdecydowali się na podjęcie pracy zarobkowej we Francji. Bazę źródłową artykułu stanowią materiały archiwalne, akty prawne oraz prasa specjalistyczna badanego okresu.

Pierwsze próby zagwarantowania świadczeń ubezpieczeniowych dla Polaków we Francji władze polskie podjęły bezpośrednio po zakończeniu I wojny światowej, podpisując z Francją umowę emigracyjną, w której znalazły się zapisy dotyczące ubezpieczeń społecznych. Nie rozwiązywała ona jednak kluczowych spraw ubezpieczenia emerytalnego i rentowego. W kolejnych latach prowadzono dalsze działania w tym zakresie, których największym osiągnięciem było podpisanie w 1929 r. umowy dotyczącej ubezpieczenia górników. Rokowania w sprawie polsko-francuskiej konwencji ubezpieczeniowej obejmującej wszystkie rodzaje ubezpieczeń społecznych przerwał wybuch II wojny światowej. Została ona podpisana po wojnie, w 1948 r.

Słowa kluczowe: emigracja, reemigracja, emigracja polska we Francji, stosunki polsko-francuskie, renty, emerytury, górnicy, emerytury górnicze

Wstęp

W okresie międzywojennym Polska była jednym z krajów charakteryzujących się dużą emigracją. Spośród państw europejskich polscy

---

¹ Dr Anna Jarosz-Nojszewska; Szkoła Główna Handlowa w Warszawie; Kolegium Ekonomiczno-Społeczne; Katedra Historii Gospodarczej i Społecznej, ul. Wiśniowa 41, pok. 74, Warszawa; e-mail: ajaros@sgh.waw.pl.

emigranci najczęściej wybierali Francję. Polskie władze starały się otoczyć wyjeżdżających „za chlebem” opieką zarówno w czasie podróży do nowego kraju zamieszkania, jak i na miejscu za pośrednictwem konsulatów. Jednym z celów polskiej polityki emigracyjnej było zapewnienie Polakom podejmującym pracę za granicą prawa do świadczeń z ubezpieczeń społecznych. Celem artykułu jest przedstawienie porozumień w zakresie ubezpieczeń społecznych, jakie w okresie międzywojennym zostały podpisane między Polską a Francją. Podstawę źródłową stanowią materiały archiwalne oraz prasa specjalistyczna i wydawnictwa urzędowe z okresu międzywojennego. Przed wojną kwestie zapewnienia ochrony polskim emigrantom budziły duże zainteresowanie społeczne, czego efektem było zarówno spora liczba opracowań naukowych (m.in. Horowitz, Fischlowitz 1936; Rozwadowski 1927; Makowski 1935; Babiński 1925: 45–81), jak i szeroki odzew w polskiej prasie krajowej i emigracyjnej. Po II wojnie nie prowadzono nad tym zagadnieniem szczegółowych badań. Informacje na temat umów międzynarodowych w zakresie ubezpieczeń pojawiały się tylko na marginesie badań nad dziejami polskiej emigracji (m.in. Janowska 1960; Janowska 1964; Janowska 1981; Kołodziej 1982; Gucka 2005; Gruszczyński 1979).

Emigracja Polska do Francji do 1939 r.

Początki polskiego osadnictwa we Francji sięgają końca XVIII w., kiedy przyjechała ona stosunkowo liczną grupę polskiego wychodźstwa porobocznego. Kolejne fale emigrantów z Polski docierały do Francji po upadku powstań narodowych – listopadowego i styczniowego, po Wiośnie Ludów i rewolucji 1905 r. Większość polskich emigrantów stanowili przedstawiciele szlachty i inteligencji. Dopiero pod koniec XIX w. zaczęli pojawiać się imigranci zarobkowi, głównie rzemieślnicy, którzy osiedlili się w Paryżu. Na początku XX w. przyjeżdżali pierwsi polscy robotnicy i robotnicy rolni. W roku 1913 emigracja polska we Francji liczyła 8–12 tysięcy osób, dochodziło do tego ok. 10 tysięcy górników pracujących w departamencie Nord i Pas-de-Calais (Gucka 2005: 151–153; Brożek 1984: 128; Gruszczyński 1979: 16–17).

Po I wojnie światowej Francja zgłaszała duże zapotrzebowanie na siłę roboczą, zarówno wykwalifikowaną (górnicy, metalowcy), jak i niewykwalifikowaną (pracownicy dla rolnictwa), co było spowodowane procesem wyludniania się wsi francuskiej zachodzącym od połowy XIX w. Sytuację pogorszyła wojna i związane z nią straty biologiczne (ponad 2 mln zabitych i 2,8 mln inwalidów) i materialne (zniszczenia

w wyniku długotrwałych walk pozycyjnych). Dodatkowo we Francji należało uruchomić działalność gospodarczą na terenie odzyskanej Alzacji i Lotaryngii, które opuściło ponad 300 000 Niemców (Brożek 1984: 129; Tomaszewski 1976: 144–145; Janowska 1964: 58; Babiński 1920: 170–171; Kraszewski 1975: 106; Gruszczyński 1979: 15–16).

W tym czasie Polska, która po 123 latach odzyskała niepodległość, borykała się z wieloma problemami gospodarczymi i społecznymi. Konieczność integracji ziem odzyskanych od trzech zaborców, usuwanie skutków wojny i zniszczeń, słaby rozwój przemysłu, nierozwiązana kwestia chłopska skutkowały dużymi trudnościami gospodarczymi nowo powstałego państwa, w tym bezrobociem i przeludnieniem wsi. W tej sytuacji władze polskie traktowały emigrację jako konieczność pozwalającą załagodzić skutki bezrobocia. Ruch emigracyjny z ziem polskich miał charakter masowy i postawił Polskę w rzędzie najważniejszych krajów emigracyjnych. Łącznie w latach 1919–1938 wyemigrowało 2 057 300 osób. W Europie polska emigracja zarobkowa kierowała się przede wszystkim do Francji. W efekcie na terenie tego państwa ukształtowało się największe w Europie lat międzywojennych skupisko polonijne, które na początku lat 30. liczyło ponad pół miliona osób. Szczególnie dużą grupę stanowili polscy górnicy. Według ankiety przeprowadzonej we Francji w 1927 r. w kopalniach węgla i rud żelaza pracowało tam 97 311 Polaków. W wielu kopalniach zatrudnionych było więcej Polaków niż Francuzów. Szacuje się, że w okresie międzywojennym do Francji wyemigrowało 627 386 osób, z czego ostatecznie pozostało tam na stałe 423 486 Polaków (AP Katowice, Spółka..., t. 64: 262; Gruszczyński 1979: 19–20; Kicingier 2005: 15, 20; Pałyga 1976: 125; Janowska 1964: 55–60).

Rozwój ubezpieczeń społecznych we Francji i na ziemiach polskich

Pionierem systemów zabezpieczenia społecznego na zasadzie ubezpieczeniowej były Niemcy, stąd też na ziemiach polskich ubezpieczenia społeczne pojawiły się najpierw na terenie zaboru pruskiego. Pod koniec XIX w. wprowadzono tam ubezpieczenia chorobowe (1883), wypadkowe (1884) i emerytalno-rentowe (1889). Na początku XX w. funkcjonowały już ubezpieczenie emerytalne pracowników umysłowych (1911), przyjęto też ustawę regulującą ubezpieczenie górników (1912) (Pieńkowska-Kamieniecka, Rutecka 2014: 19). Aktem prawnym scalającym

system ubezpieczenia społecznego była ordynacja ubezpieczeniowa Rzeszy z 1911 r., która obowiązała w okresie międzywojennym na znacznej części terytorium państwa polskiego. Na terenie Galicji ustawodawstwo ubezpieczeniowe był mniej rozwinięte, do wybuchu I wojny światowej prowadzono tam ubezpieczenie od wypadków (1887), chorobowe dla robotników (1888), ubezpieczenie górników (1889) oraz emerytalne dla pracowników umysłowych (1906). W zaborze austriackim nie istniało ubezpieczenie emerytalne robotników (Broński 2010: 7–8, 15, 21). Z kolei na terenie zaboru rosyjskiego ubezpieczenia pojawiły się później. Rosja dopiero w 1912 r. wprowadziła prawo o ubezpieczeniu chorobowym i wypadkowym, jednak przepisy objęły tylko część robotników. W chwili odzyskania przez Polskę niepodległości ubezpieczenia społeczne najslabiej były rozwinięte na terenie byłego zaboru rosyjskiego, lepiej w Galicji, a najpełniej w zaborze pruskim (Landau, Tomaszewski 1971: 229–230).

Stopniowo w ciągu całego dwudziestolecia następował proces scalania systemu ubezpieczeń, jednak pomimo znacznych postępów nie udało się aż do wybuchu II wojny światowej wyeliminować wszystkich dzielnicowych różnic. Jako pierwsze ujednociono ubezpieczenia chorobowe. Już w 1919 r. dekret Naczelnika Państwa wprowadzał w całym kraju ubezpieczenie na wypadek choroby i choć praktycznie nie wszedł w życie, rozwiązania w nim zawarte powielono w ustawie z 1920 r. W 1924 r. system ubezpieczeń od wypadków obowiązujący w byłym zaborze austriackim rozciągnięto na ziemie dawnego zaboru rosyjskiego, gdzie wcześniej nie było takiego ubezpieczenia. W tym samym roku na terenie całego kraju zostało wprowadzone ubezpieczenie od bezrobocia. W 1927 r. wprowadzono jednolite w całym kraju ubezpieczenie pracowników umysłowych niebędących funkcjonariuszami państwowymi. Najważniejszym aktem prawnym tego okresu była tzw. ustawa scaleniowa uchwalona 28 marca 1933 r., która objęła ubezpieczenia na wypadek choroby i macierzyństwa, ubezpieczenie od wypadków przy pracy i chorób zawodowych robotników oraz pracowników umysłowych oraz wprowadzała jednolite w całym kraju ubezpieczenie emerytalne robotników. Na Górnym Śląsku jednak nadal pozostały w mocy przepisy niemieckiej ordynacji ubezpieczeniowej, ponieważ na ich uchylenie nie pozwalały postanowienia konwencji genewskiej z 1922 r. W 1934 r. ustawa scaleniowa została znowelizowana, po czym nie wprowadzano już większych zmian w polskim systemie ubezpieczeń społecznych (Jarosz-Nojszewska 2009: 172–176; Jarosz-Nojszewska 2016b: 31; Mazurkiewicz 2016: 145; Wyżnikiewicz 1938: 18–19).

Francja była państwem, w którym powszechne ubezpieczenia społeczne pojawiły się później niż na ziemiach polskich. Jako pierwsze we Francji wprowadzono obowiązkowe ubezpieczenia chorobowe i emerytalne górników w 1894 r. W kolejnych latach ubezpieczeniami objęto przedsiębiorstwa rolne (1899) oraz marynarzy (1898) i pracowników handlowych (1906). W 1909 r. wprowadzono ubezpieczenia emerytalne dla urzędników i pracowników kolejowych, a w 1910 r. dla robotników przemysłowych i rolnych. Przymusowi ubezpieczenia podlegali także cudzoziemcy, jednak otrzymywali świadczenia niższe niż Francuzi. Renty i emerytury były wypłacane cudzoziemcom tylko w przypadku, gdy zamieszkiwali na terenie Francji. Ubezpieczenie od nieszczęśliwych wypadków wprowadzono w 1898 r. Początkowo obejmowało tylko robotników zatrudnionych w zakładach przemysłowych. Z kolei ubezpieczenia chorobowe były dobrowolne, choć od 1897 r. istniała bezpłatna pomoc lekarska dla Francuzów bez środków do życia, której koszty pokrywały gminy (Grabowski 1923: 96–104, 118–120, 210–213).

W okresie międzywojennym system francuskich ubezpieczeń społecznych jeszcze się kształtował. W 1928 r. przyjęta została ustawa emerytalna, która została znowelizowana jeszcze przed jej wejściem w życie. Spośród przeprowadzanych zmian najważniejszą była reforma z 1930 r., której celem było ujednoczenie funkcjonujących ubezpieczeń. Wprowadziła ona zasadę przyznawania emerytury w wysokości skalkulowanej na podstawie średnich zarobków z całego okresu życia zawodowego (Muszalski 2004: 48; F. St. 1930a: 378). Pięć lat później została ona uzupełniona dekretem z 30 października 1935 r. (Fischlowitz 1935: 559; Fischlowitz 1936: 95–100). Znaczącą ewolucję przeszło także ubezpieczenie górników, w którym największe zmiany zostały wprowadzone w 1929 r. W okresie międzywojennym regionem, w którym ubezpieczenia funkcjonowały w oparciu o inne przepisy niż w pozostałej części kraju, była Alzacja i Lotaryngia. Obowiązywało tam niemieckie ustawodawstwo ubezpieczeniowe.

Systemy ubezpieczeń społecznych Polski i Francji wykazywały wiele różnic, spośród których najważniejsze dotyczyły ubezpieczenia pracowników rolnych, organizacji ubezpieczenia wypadkowego, organizacji ubezpieczenia pracowników umysłowych oraz ubezpieczenia górników. W Polsce poza ziemią dawnego zaboru pruskiego i Górnym Śląskiem nie istniało ubezpieczenie robotników rolnych, zaś we Francji robotnicy rolni byli ubezpieczeni na takich samych zasadach jak robotnicy przemysłowi i pracownicy umysłowi. Polska przejęła z ustawodawstwa austriackiego podział na ubezpieczenie robotników i ubezpieczenie pra-

cowników umysłowych. Tymczasem we Francji ubezpieczenie pracowników umysłowych było organizacyjnie połączone z ubezpieczeniem pracowników fizycznych, nie tylko robotników, ale także robotników rolnych. Na innych zasadach funkcjonowało ubezpieczenie górników. We Francji górnicy podlegali ubezpieczeniu powszechnemu, podczas gdy w Polsce przez cały okres międzywojenny istniało podwójne ubezpieczenie górników – zawodowe w kasach brackich oraz powszechne (Wanatowicz 1973: 50). Różnice w ustawodawstwie ubezpieczeniowym obu państw wydłużały negocjacje przy podpisywaniu umów z zakresu ubezpieczeń społecznych, a często uniemożliwiały ich realizację.

Konwencja emigracyjna z 1919 r.

Pomimo dużego napływu pracowników z Polski władze francuskie początkowo zwlekały z rozpoczęciem oficjalnych rokowań w sprawie uregulowania kwestii organizacji polskiej emigracji i związanych z nią spraw socjalnych. Francja chciała przeprowadzić powojenną odbudowę przy pomocy niemieckich jeńców wojennych za pieniądze uzyskane z reparacji, jednak traktat wersalski, podpisany 28 czerwca 1919 r., nakazywał szybkie zwolnienie jeńców wojennych. W tej sytuacji rząd francuski zdecydował się na podjęcie rokowań z Polską w sprawie imigracji polskich robotników (Kołodziej 1982: 77) W połowie 1919 r. rozpoczęły się polsko-francuskie negocjacje w sprawie konwencji emigracyjnej. Pierwszy projekt umowy emigracyjnej złożony przez Francję Polska odrzuciła (Janowska 1964: 60; Babiński 1920: 170–171; Kraszewski 1975: 103–106). Nowy projekt przygotowała strona polska. Utrudnieniem w pertraktacjach było nieprzychylnie stanowisko Francji w kwestii uznania ustawodawstwa z zakresu ochrony pracy i ubezpieczeń obowiązującego na ziemiach polskich za równorzędne z ustawodawstwem francuskim. Dopiero w toku dalszych negocjacji stan prawny, jaki Polska przejęła po zaborcach w zakresie prawa pracy, został przez stronę francuską zaakceptowany (*Sprawozdanie...*, łam XCI/18).

3 października 1919 r. została podpisana konwencja w sprawie emigracji i reemigracji (DzU 1920: 41/246). Zawierała ona zapisy pobudzające ruch wychodźczy, jak np. wolność emigracji i imigracji oraz zasadę równouprawnienia emigrantów w zakresie płac i warunków pracy (*Zjazdy...* 2009: 383; Janowska 1964: 60–64). W konwencji znalazł się także zapis dotyczący uregulowań w zakresie ubezpieczeń społecznych obywateli obu państw. Artykuł 3 konwencji zapewniał Polakom zatrudnionym

we Francji i Francuzom zatrudnionym w Polsce takie same prawa w kwestii ubezpieczenia od wypadków. Renty z ubezpieczenia społecznego uzyskali jedynie ci robotnicy polscy, którzy przepracowali we Francji minimum 15 lat (Kołodziej 1982: 77). W zakresie uregulowania ubezpieczeń emerytalnych konwencja zapowiadała, że „Porozumienie, zawarte w formie układu między właściwymi władzami francuskimi i polskimi [ortografia oryginału], ustali niezbędne szczegóły zarządzeń w przedmiocie wypłaty rent i emerytur w Polsce i Francji” (DzU 1920: 41/246).

Wynegocjowana konwencja miała liczne wady. W czasie dyskusji sejmowej w sprawie jej ratyfikacji ówczesny wiceminister pracy i opieki społecznej Aleksander Prystor konieczność jej podpisania właśnie w takim kształcie uzasadniał skomplikowaną sytuacją polityczną i gospodarczą licznej imigracji Polaków we Francji, jak również dużej grupy Polaków, którzy służąc w czasie wojny w niemieckiej armii, dostali się do francuskiej niewoli i byli przymusowo zatrudnieni przy odbudowie zniszczonych wojną pozycyjną prowincji francuskich. Należało jak najszybciej choćby częściowo zabezpieczyć ich interesy i prawa socjalne. Po burzliwej dyskusji sejmowej konwencję ratyfikowano (*Sprawozdanie... łam XCI/18*; DzU 1919: 88/481; Kołodziej 1982: 78; Kraszewski 1995: 168–170).

Konwencja z 1920 r.

Postanowienia konwencji nie były jednak w pełni realizowane przez stronę francuską w odniesieniu do Polaków przebywających we Francji. Rząd polski postanowił doprowadzić do zmiany konwencji z 1919 r. i w wyniku tych starań 14 października 1920 r. podpisano w Warszawie polsko-francuską konwencję o pomocy i opiece społecznej (Kraszewski 1995: 171). Jej celem było „uregulowanie w duchu najszerzej pojętego porozumienia warunków, na zasadzie których pracownicy francuscy w Polsce i pracownicy polscy we Francji mogliby korzystać z prawa do ubezpieczenia i pomocy społecznej zgodnie z prawami wewnętrznymi [język oryginału] każdej z umawiających się stron” (DzU 1923: 48/329). Zamiarem ustawodawcy było uregulowanie wzajemnych stosunków ubezpieczeniowych polsko-francuskich „w systemie emerytur robotniczych i włościańskich, włączając w to i specjalne emerytury dla robotników górniczych”, a więc w ubezpieczeniu na wypadek inwalidztwa, starości i śmierci (DzU 1923: 48/329).

Konwencja z 14 października 1920 r. objęła wszystkie rodzaje ubezpieczeń. Zatwierdziła przyjętą już w Konwencji polsko-francuskiej z dnia 3 IX 1919 r. o emigracji i imigracji zasadę zrównania obywateli polskich i francuskich przy odszkodowaniu za wypadki przy pracy. Przewidywała zrównanie emigrantów polskich z robotnikami francuskimi w kwestii świadczeń z francuskiego ubezpieczenia społecznego (emerytury, renty wdowie i sieroce), jednak nie uwzględniła podstawowej dla zainteresowanych zasady zachowania uprawnień ubezpieczeniowych i zaliczania okresów ubezpieczenia w przypadku przeniesienia się ubezpieczonego z jednego państwa do drugiego. Umowa przyznawała emerytury z ubezpieczenia społecznego tylko tym robotnikom, którzy cały okres potrzebny do uzyskania praw emerytalnych przepracowali we Francji (minimum 15 lat). W efekcie emigranci, którzy kolejno pracowali i byli ubezpieczeni w różnych państwach, znaleźli się w gorszej sytuacji, ponieważ z braku stosownych porozumień międzypaństwowych groziła im całkowita utrata świadczeń z ubezpieczeń społecznych (Kraszewski 1995: 171–172; Janowska 1964: 65–66; DzU 1923: 48/329).

Bardzo szybko okazało się, że umowa była zbyt ogólna, co spowodowało kłopoty z jej wykonaniem. W szczególnie trudnej sytuacji znaleźli się Polacy, którzy znaleźli pracę na terenach Alzacji i Lotaryngii. Konsulat RP w Strasburgu napotykał na duże trudności ze strony władz francuskich w stosowaniu konwencji polsko-francuskiej z 1920 r. na tym terenie. Prefektura w Metz stała na stanowisku, że odzyskane po wojnie departamenty francuskie nie są objęte konwencją z 1920 r. Sprawa oparła się o francuskie MSZ, które wyjaśniło, że stosowanie konwencji z 1920 r. nie może mieć miejsca w departamentach Haut-Rhin, Bas-Rhin i Moselle, gdyż dotyczy ona jedynie ustawodawstwa francuskiego, które nie ma całkowitego zastosowania na terenie tych trzech departamentów. Ustawodawstwo socjalne w tych departamentach opierało się na lokalnych ustawach z lat 1908 i 1909 oraz na ordynacji ubezpieczeń społecznych z 1911 r. zachowanych w mocy przez ustawę francuską z 17 X 1919 r. W efekcie Konsulat RP w Strasburgu rozpoczął starania o uzyskanie od rządu francuskiego zgody na stosowanie powyższych ustaw do obywateli polskich (Babiński 1925: 45-81; *Zjazdy...* 2009: 103).

Konwencja polsko-francuska z 21 grudnia 1929 r.

Konwencja z 1920 r. zapewniała zrównanie obywateli polskich z francuskimi w kwestii prawa do świadczeń z ubezpieczenia górniczego, jednak zasadę zachowania uprawnień do ubezpieczenia oraz wza-

jemnego zabezpieczenia okresów ubezpieczeniowych w razie przejścia ubezpieczonego z jednego państwa do drugiego uwzględniała w bardzo ograniczonym zakresie – wyłącznie w stosunku do państwowych dodatków uzupełniających świadczenia ubezpieczeniowe. Stosowanie wyraźnie zapisanej w konwencji zasady zrównania obywateli polskich z francuskimi strona francuska uzależniała od zawarcia między stronami przewidzianej w art. 14 konwencji umowy międzyresortowej. Z uwagi na cały szereg punktów spornych strona francuska, mimo nacisku ze strony polskiej, podpisanie konwencji odkładała z roku na rok. Dopiero w drugiej połowie lat 20. w celu wykonania postanowień konwencji z 1920 r. odnośnie do górników i innych pracowników zatrudnionych w górnictwie powstał pierwszy francuski projekt konwencji. Projekt opiniowali przedstawiciele polskiej Spółki Brackiej w Tarnowskich Górach, głównej instytucji ubezpieczeń górniczych w Polsce. Zdaniem ekspertów Spółki Brackiej był on zbyt ogólnikowy i nie uwzględniał przepisów technicznych oraz wypłat zasiłków sierocych. Eksperti zwracali też uwagę na konieczność rozciągnięcia konwencji na Alzację i Lotaryngię (AP Katowice, *Spółka...* t. 64: 2–56).

Swoj projekt w styczniu 1929 r. przygotowała także Spółka Bracka w Tarnowskich Górach. W polskim projekcie szczególny nacisk położono na kwestię objęcia przepisami nowej konwencji także obszaru Alzacji i Lotaryngii. Spółka Bracka w Tarnowskich Górach, uzasadniając konieczność takiego posunięcia, podkreślała, że ubezpieczenia brackie na tym obszarze są realizowane w oparciu o takie same przepisy, na jakich działają ubezpieczenia brackie na Górnym Śląsku, a więc zgodnie z niemiecką ordynacją ubezpieczeniową z 1911 r. Nie zgadzała się ponadto na uwzględnianie do stażu ubezpieczeniowego okresów pracy we Francji przepracowanych poza górnictwem, jeśli nie były płacone tzw. uznaniówki. Spółka Bracka w swoim projekcie uwzględniła wypłaty zapomogi pogrzebowej, które nie były wypłacane przez kasy francuskie, oraz rent sierocych po inwalidach, których też nie przewidywał projekt francuski. We wrześniu 1929 r. Spółka Bracka otrzymała do zaopiniowania nowy projekt francuski, który stał się podstawą dalszych negocjacji (AP Katowice, *Spółka...* t. 64: 68–70, 84).

W listopadzie 1929 r. podjęto rokowania. W czasie negocjacji, które miały miejsce w Paryżu, udało się wyjaśnić część spornych kwestii. 4 grudnia 1929 odbyła się kolejna konferencja z udziałem rzeczoznawców ze Spółki Brackiej. Jej przedstawiciele zwracali uwagę na niekonsekwentne stosowanie zasady równouprawnienia robotników polskich i francuskich w projekcie konwencji. Różnice zdań dotyczyły także

przywrócenia ekspektatyw dla ubezpieczonych górników. Strona francuska chciała przywrócić je z mocą wstecz od 24 lutego 1923 r., zaś polska od 1 maja 1924 r. W efekcie przedstawiciele Spółki domagali się, by odrzucić projekt francuski, uznając, że podstawą do dyskusji powinien być projekt przygotowany przez Spółkę Bracką, szczególnie że – jak podkreślali – „ilość Francuzów, zatrudnionych w Polsce jest minimalna w porównaniu do ilości górników Polaków zatrudnionych we Francji. W konsekwencji Spółka Bracka jest żywo zainteresowana w tem [ortografia oryginału], by zagwarantować swoim członkom wszystko to, co im się słusznie należy” (AP Katowice, *Spółka...* t. 64: 116–117). W końcu jednak strony osiągnęły pełne porozumienie co do uregulowania wzajemnych stosunków w dziedzinie ubezpieczenia górniczego, po czym 21 grudnia umowa została podpisana. Równocześnie z konwencją zostało podpisane porozumienie wykonawcze dotyczące kwestii ubezpieczeń górniczych do czasu ratyfikacji konwencji (DzU 1934: 72/690; F. St. 1930: 179; AAN, Konsulat... t. 285: 79–98).

Konwencja normowała polsko-francuskie stosunki w zakresie ubezpieczeń w górnictwie. Nie wymagała podpisania dodatkowych umów wykonawczych z wyjątkiem kwestii uregulowania ubezpieczenia na terenie Alzacji i Lotaryngii (AP Katowice, *Spółka...* t. 64: 270). Ze strony francuskiej konwencja objęła jednolite na całym terenie Francji (z wyj. Alzacji i Lotaryngii) ubezpieczenie, a ze strony polskiej jednolite na terenie całego państwa ubezpieczenie pracowników umysłowych, ubezpieczenie na wypadek niezdolności do pracy i na starość obowiązujące w odrębnym brzmieniu na Śląsku i w województwach zachodnich, górnośląskie pensyjne ubezpieczenie górnicze, ubezpieczenie brackie na obszarze Małopolski (AP Katowice, *Spółka...* t. 64: 269–270).

Zgodnie z konwencją robotnikom i pracownikom umysłowym, obywatelom polskim i francuskim zatrudnionym w górnictwie oraz pozostałym po nich członkom ich rodzin miały przysługiwać bez żadnych ograniczeń lub zastrzeżeń, na równi z obywatelami krajowymi, w warunkach przewidzianych przez konwencję wszystkie korzyści udzielane na rachunek tak obu państw, jak i instytucji ubezpieczeniowych oraz kas górniczych, a przewidziane przez ustawodawstwo jednego i drugiego kraju, dotyczące ubezpieczenia na starość, na wypadek niezdolności do pracy i śmierci. W stosunku do robotników i pracowników umysłowych, obywateli jednego i drugiego państwa, którzy pracowali kolejno w obu krajach w przedsiębiorstwie podlegającym systemowi emerytur górniczych, uwzględniane miały być w warunkach przewidzianych przez konwencję okresy składkowe przebyte na obszarze jednego i drugiego

kraju, jak również okresy zastępcze przy ustalaniu praw do świadczeń. Przepisy o zaliczaniu okresów składkowych i wymiarze rent miały być stosowane wyłącznie do obywateli polskich i francuskich. Wynikało to z prawie wszystkich artykułów konwencji, które mówiły o przyznawaniu świadczeń. Wymiar świadczeń przy zastosowaniu zliczenia okresów składkowych był dokonywany według następującej zasady: każde państwo świadczy ściśle proporcjonalnie do opłacanych przez ubezpieczonego do danego państwa składek. Każda instytucja ubezpieczeniowa miała wypłacać rentę stosownie do liczby lat przepracowanych w danym państwie. Zasady te nie dotyczyły zasiłków pośmiertnych i zasiłków sierocych, które w całości miały wypłacać instytucje jednego lub drugiego kraju, w zależności od miejsca ostatnio wykonywanej pracy, zaliczając jednak okresy składkowe przebyte w drugim państwie. Jeżeli zainteresowany nie osiągnął w obu krajach w sumie minimalnego okresu pracy wymaganego dla uzyskania dodatku zwiększającego w myśl ustawodawstwa francuskiego, Autonomiczna Kasa przyznawała mu jedynie rentę starczą odpowiadającą składkom na jego indywidualne konto ubezpieczeniowe podczas zatrudnienia we Francji (Rzewski, Wyżnikiewicz 1936: 114; DzU 1934: 72/690).

Konwencja z 1929 r. weszła w życie dopiero 30 czerwca 1934 r. ze względu na to, że parlament francuski długo zwlekał z jej ratyfikacją, pomimo kilkakrotnych interwencji ze strony polskiej. Po ratyfikacji umowy przez Francję nie można było jednak od razu rozpocząć jej wykonywania, ponieważ zdaniem strony francuskiej zmiany, jakim w międzyczasie uległy polskie i francuskie ustawodawstwa ubezpieczeniowe, jak również niektóre zbyt ogólne postanowienia konwencji wymagały dodatkowych porozumień (DzU 1934: 72/691; St. F. 1931a: 457).

Znaczną komplikacją przy realizacji podpisanej w 1929 r. konwencji było zróżnicowanie polskich ubezpieczeń. Szczególnie problematyczną kwestią było to, że ustawodawstwo polskie dotyczące ubezpieczenia na wypadek niezdolności do pracy, na starość i w razie śmierci robotników i pracowników umysłowych zatrudnionych w górnictwie nie było jednolite. Ustawa scaleniowa z 1933 r., której celem było ujednoczenie polskich ubezpieczeń społecznych, nie wpłynęła w znaczący sposób na zmianę tej sytuacji. Została zresztą szybko znowelizowana, a w wyniku nowelizacji w 1935 r. powstał Zakład Ubezpieczeń Społecznych. Wówczas w zależności od miejsca zatrudnienia górniczy w Polsce byli ubezpieczeni albo wyłącznie w Zakładzie Ubezpieczeń Społecznych w Warszawie, albo w powszechnym ubezpieczeniu na wypadek inwalidztwa na starość i śmierci w Zakładzie Ubezpieczenia na Wypadek Inwalidztwa

w Chorzowie i równocześnie w ubezpieczeniu zawodowym górników w Spółce Brackiej w Tarnowskich Górach lub Pszczyńskim Bractwie Górniczym w Katowicach. Na terenie Zagłębia Dąbrowskiego dodatkowe ubezpieczenie górników od 1935 r. realizowała Kasa Bratnia Zagłębia Dąbrowskiego z siedzibą w Sosnowcu (w 1938 r. przekształcona w Kasę Bratnią Górników). Z kolei robotnicy przemysłowi i pracownicy umysłowi zatrudnieni na obszarze całego państwa byli ubezpieczeni w Zakładzie Ubezpieczeń Społecznych. We Francji pensje górnicze były przyznawane przez jedną instytucję – Autonomiczną Kasę Emerytalną Górników (AP Katowice, Spółka... t. 70: 92; Jakubiec 2007: 111–112).

Kwestię współpracy instytucji ubezpieczeń społecznych obu krajów unormowano 29 czerwca 1935 r., kiedy zostało podpisane specjalne porozumienie pomiędzy Autonomiczną Kasą Emerytalną Górników w Paryżu a ZUS w Warszawie. Na jego podstawie wypłata świadczeń dla rencistów Kasy Autonomicznej mieszkających w Polsce odbywała się za pośrednictwem ZUS (Rzewski, Wyżnikiewicz 1936: 112, 120).

Polsko-francuski spór w sprawie dodatków do rent wypadkowych

Na początku lat 30. dużego znaczenia nabral spór dotyczący dodatków dla osób, które w wyniku wypadków przy pracy zostały inwalidami. W czasie wielkiego kryzysu gospodarczego wielu Polaków dotychczas zatrudnionych we Francji traciło swoje miejsca zatrudnienia. W efekcie nasiliła się reemigracja do Polski. Powracający do kraju reemigranci we Francji pracowali najczęściej w górnictwie i w działach przemysłu, gdzie było duże ryzyko wypadkowe. Była więc wśród nich duża grupa osób korzystających we Francji z rent z tytułu odszkodowania za wypadki przy pracy. Osoby te otrzymywały jedynie renty w ich podstawowym wymiarze, były natomiast pozbawione dość dużej części świadczeń w postaci dodatków do rent wypadkowych, których władze francuskie odmawiały obywatelom obcych państw zamieszkującym poza granicami Francji (Fischlowitz 1937: 262; F. St. 1928: 269–278).

Spór o dodatki do rent wypadkowych powstał w wyniku zastosowania dodatkowego ustawodawstwa francuskiego, zapoczątkowanego przez ustawę z dnia 15 lipca 1922 r., rozbudowanego przez kolejne akty prawne w latach 1922–1936. W związku z tym, że renty wypadkowe, których wymiar uregulowano przed 1922 r., straciły swoją pierwotną siłę nabywczą, ich wysokość została skorygowana poprzez wprowadzenie

dotatkowych comiesięcznych świadczeń o charakterze ryczałtowym. Ustawa z 15 lipca 1922 r., która wprowadziła dodatki, przewidywała ograniczenia dla obywateli innych państw. Jej artykuł 5 mówił, że obywatele innych państw lub pozostali po nich członkowie rodziny, którzy przestali lub przestaną w przyszłości przebywać na terenie Francji, nie mogą korzystać z postanowień ustawy. Francja uważała dodatki nie za świadczenia odszkodowawcze za wypadki przy pracy, lecz za świadczenia z zakresu opieki społecznej. W świetle obowiązującego wówczas prawa międzynarodowego uznanie tych dodatków za świadczenia opiekuńcze zwalniałoby Francję z obowiązku ich wypłacania uprawnionym przebywającym za granicą.

Władze polskie stały na stanowisku, że Francja powinna dodatki wypłacać także Polakom, którzy opuścili teren Francji. Powoływały się zarówno na konwencje polsko-francuskie z 1919 i 1920 r., jak i na konwencję Międzynarodowej Organizacji Pracy z 1925 r. dotyczącą traktowania pracowników obcych na równi z własnymi w zakresie odszkodowania za wypadki przy pracy. Zgodnie z konwencją, ratyfikowaną zarówno przez Polskę jak i przez Francję, zasada równouprawnienia miała być stosowana bez względu na miejsce zamieszkania uprawnionych. Analogiczne stanowisko zajmowały także inne państwa, które miały z Francją podpisane porozumienia w zakresie ubezpieczeń społecznych. Spór ciągnął się wiele lat. Przed wybuchem wojny sprawa nie doczekała się korzystnego dla reemigrantów rozwiązania (Horowitz, Fischlowitz 1936: 13–14; Fischlowitz 1937: 262–270; W. Z. 1937: 456–460).

Na drodze do konwencji generalnej

Sprawa zawarcia umowy generalnej ubezpieczeniowej, tj. obejmującej nie tylko – jak umowa z 1929 r. – górników, ale wszystkich robotników, była niezwykle paląca. Priorytetem było uregulowanie kwestii ubezpieczeń dla Polaków przebywających na terenie Alzacji i Lotaryngii. Konwencja z 1929 r. wymagała też uzupełnień w związku ze zmianami we francuskim prawie ubezpieczeniowym po wejściu w życie ustawy z 30 IV 1930 r. i w analogicznym prawie polskim po wejściu w życie ustawy scaleniowej (S., 1936: 365–369). Istniała także potrzeba uregulowań sprawy ubezpieczeń emerytalnych „Westfalczyków”, którym Francja nie zaliczała okresów ubezpieczenia przepracowanych w instytucjach niemieckich (AP Katowice, Spółka... t. 76: 45).

Na polsko-francuską współpracę w zakresie ubezpieczeń społecznych rzutowała, jak wspomniano, kwestia uprawnień ubezpieczenio-

wych tzw. Westfalczyków. Byli to Polacy, w większości górnicy, którzy przybyli do pracy we Francji z terenów należących do Niemiec – Nadrenii i Westfalii. Ogółem w latach 1920–1924 z Westfalii do Francji przeniosło się ok. 101 tysięcy, a z Nadrenii 5,1 tysiąca Polaków (*Zjazdy...* 2009: 15). Górnicy przybyli do Francji z Westfalii przez cały czas pracy w Niemczech należeli do niemieckich kas ubezpieczeniowych. Opuszczając Niemcy i przerywając wpłatę składek ubezpieczeniowych, tracili swoje prawa z ubezpieczenia niemieckiego, nie nabywając jednocześnie praw do rent francuskich ze względu na zbyt krótki okres pracy we Francji. Osoby, które już miały prawo do świadczeń z niemieckiego ubezpieczenia społecznego, także ich nie otrzymywały, ponieważ niemieckie ustawodawstwo ubezpieczeniowe przewidywało wstrzymanie rent emerytom i rencistom przebywającym poza granicami Niemiec (Kołodziej 1982: 102–103; Janowska 1964: 105, 183).

Kwestia uregulowania sytuacji ubezpieczeniowej górników polskich przybyłych do Francji z Niemiec stanowiła jeden z największych problemów emigracji górniczej we Francji. Trudność w jego rozwiązaniu wynikała z tego, że negocjacje prowadziły trzy państwa: Polska, której obywatelami byli poszkodowani, oraz Niemcy i Francja, w których poszkodowani pracowali zawodowo. Rozwiązanie problemu było bardzo trudne, szczególnie ze względu na niechęć strony niemieckiej do rozliczeń z tytułu roszczeń ubezpieczeniowych. Sprawa „Westfalczyków” była przedmiotem pertraktacji międzynarodowych, również z Niemcami, jednak nie została uregulowana (*Zjazdy...* 2009: 387; Janowska 1964: 143; Jarosz-Nojszewska 2016a: 409–422; Fischlowitz 1934: 228; St.F. 1931b: 97–112; S.F. 1930: 200–207; Sukiennicki 1931: 113–132).

Polskie Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej jeszcze przed 1935 r. opracowało gotowy projekt „konwencji generalnej o ubezpieczeniach społecznych”. W 1936 r. powstał wstępny projekt układu dotyczący ubezpieczeń na terenie Alzacji i Lotaryngii. W tym samym roku, po ponadpięcioletniej przerwie, zostały wznowione pertraktacje polsko-francuskie. W tym czasie we Francji przebywało ponad pół miliona Polaków, z czego ok. 60 tys. na terenie Alzacji i Lotaryngii (Janowska 1964: 67).

Po wstępnych rozmowach w lipcu 1937 r. wznowiono po raz kolejny pertraktacje polsko-francuskie w sprawie ubezpieczeń społecznych. Tym razem inicjatorem rozmów była Francja, która dążyła do uregulowania stosunków ubezpieczeniowych na takich samych zasadach, jak zrobiła to wcześniej (podpisując konwencje w 1932 r.) z Niemcami, Włochami i Hiszpanią. Celem negocjacji było więc podpisanie konwen-

cji zasadniczej, obejmującej całokształt wszystkich kwestii ubezpieczeniowych oraz dwóch układów wykonawczych. Z konwencji wyłączono uregulowania dotyczące ubezpieczenia wypadkowego, które we Francji było rozwiązane w sposób odmienny od Polski (AP Katowice, Spółka..., t. 77; AAN, Konsulat..., t. 286: 1–4).

Pierwszy układ wykonawczy miał zastąpić umowę z 1929 r. i dotyczyć wszystkich rodzajów ubezpieczenia górniczego w Polsce i Francji, a więc także ubezpieczenia górniczego na terenie Alzacji i Lotaryngii. Drugi miał szczegółowo uregulować wszystkie kwestie ubezpieczenia emerytalnego, inwalidzkiego i chorobowego robotników i pracowników umysłowych na terenie Alzacji i Lotaryngii (AP Katowice, Spółka..., t. 77: 1–2; S., *Pertraktacje...* 1936: 265–269). Polska w czasie negocjacji dążyła do przyjęcia takiego stanu prawnego, w którym reemigrant z jednego kraju mógł bez ograniczeń kontynuować swoje ubezpieczenie w drugim kraju, o ile uczynił zadość warunkom, od których zależy kontynuowanie ubezpieczenia w kraju drugim. Różnice w przepisach ubezpieczeniowych we Francji i Polsce były jednak tak duże, że pomimo starań obu stron umowa nie została zawarta przed II wojną światową. Dopiero po wojnie w 1948 r. doszło do podpisania polsko-francuskiej konwencji ubezpieczeniowej (Janowska 1964: 67; DzU 1948: 58/460).

Podsumowanie

W literaturze okresu międzywojennego, a także w ówczesnej prasie dominowała opinia, że zarówno długie negocjacje przed podpisaniem kolejnych konwencji, jak i trudności przy ich późniejszej realizacji wynikały z niezbyt przyjaznego nastawienia władz francuskich do uregulowania kwestii ubezpieczeń społecznych imigrantów. W świetle zachowanych dokumentów widoczne jest, że Francji, tak samo jak Polsce, zależało na uregulowaniu tych kwestii. Francja była kilkakrotnie inicjatorem wzajemnych rozmów w tej sprawie i przygotowała projekty kolejnych porozumień. Przez cały okres międzywojenny współpracy pomiędzy tymi państwami w dziedzinie ubezpieczeń społecznych nie sprzyjały różnice wynikające z odmiennych przepisów ubezpieczeniowych. Sytuację komplikowało szczególnie równoczesne funkcjonowanie na terenie Rzeczypospolitej różnych systemów ubezpieczeń, co było w znacznej mierze spadkiem po okresie zaborów. Stąd też do podpisania konwencji generalnej w zakresie

ubezpieczeń społecznych doszło dopiero po II wojnie światowej, gdy wraz ze zmianą sytuacji politycznej Polski doszło też do pierwszych zmian w polskich przepisach ubezpieczeniowych.

Literatura

- Archiwum Państwowe w Katowicach (AP Katowice), Spółka Bracka w Tarnowskich Górach
- Archiwum Akt Nowych (AAN), Konsulat RP w Marsylii
- Babiński L., 1920, *Konwencja robotnicza polsko-francuska z dn. 3 września 1919 r.*, „*Ekonomista*” t. 1.
- Babiński W., 1925, *Emigracja polska do Francji*, „*Ekonomista*” t. 1.
- Broński K., 2010, *Rozwój systemu ubezpieczeń społecznych w Galicji w XIX w. (zarys problematyki)*, „*Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie*” nr 824.
- Brożek A., 1984, *Polityka migracyjna w państwach docelowych emigracji polskiej (1850–1939)* [w:] *Emigracja z ziem polskich w czasach nowożytnych i najnowszych (XVIII–XX w.)*, red. A. Pilch, Warszawa.
- F.St., 1928, *Francuska ustawa o ubezpieczeniach społecznych wobec obywateli państw obcych*, „*Praca i Opieka Społeczna*” z. 3.
- F.St., 1930a, *Nowe francuskie ubezpieczenia społeczne*, „*Praca i Opieka Społeczna*” z. 4.
- F.St., 1930b, *Polsko-francuska konwencja o ubezpieczeniu górniczym*, „*Praca i Opieka Społeczna*” z. 1.
- F.St., 1930c, *Przesłanki polsko-francuskiej konwencji o ubezpieczeniu górniczym*, „*Praca i Opieka Społeczna*” z. 1.
- Fischlowitz S., 1934, *Sprawa międzynarodowego zachowania uprawnień ubezpieczenia emerytalnego*, „*Praca i Opieka Społeczna*” z. 2.
- Fischlowitz S., 1935, *Nowe francuskie dekrety ubezpieczeniowe*, „*Praca i Opieka Społeczna*” z. 4.
- Fichlowitz S., 1936, *Reforma francuskich ubezpieczeń społecznych*, „*Przegląd Ubezpieczeń Społecznych*” nr 2.
- Fischlowitz S., 1937, *Na drodze do załatwienia sporu z Francją co do dodatków do rent wypadkowych*, „*Praca i Opieka Społeczna*” z. 4.
- Francuskie ubezpieczenia społeczne*, 1926, „*Praca i Opieka Społeczna*” z. 1–2.
- Grabowski E., 1923, *Ubezpieczenia społeczne w państwach współczesnych*, Warszawa.
- Gruszczyński J., 1979, *Emigracja polska we Francji w latach 1900–1975*, „*Przegląd Polonijny*” z. 2.
- Gucka A., 2005, *Obraz emigracji polskiej na łamach Dziennika Poznańskiego (1859–1939) i Kuriera Poznańskiego (1872–1939)*, vol. 2, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa.
- Horowitz H., Fischlowitz S., 1936, *Ochrona emigrantów w zakresie ubezpieczeń społecznych*, ISS, Warszawa.
- Horowitz H., 1928, *Zagadnienia i stosunki między państwami w dziedzinie ubezpieczeń społecznych ze szczególnym uwzględnieniem Polski*, „*Praca i Opieka Społeczna*” z. 3.
- Jakubiec D., 2007, *Pierwsze polskie instytucje ubezpieczeń społecznych. Zarys historii i ustroju*, Warszawa.

- Janowska H., 1960, *Z dziejów polskiej emigracji robotniczej we Francji w latach 1919–1939*, „Z Pola Walki” nr 3.
- Janowska H., 1964, *Polska emigracja zarobkowa we Francji 1919–1939*, KiW, Warszawa.
- Janowska H., 1981, *Emigracja zarobkowa z Polski 1918–1939*, Warszawa.
- Jarosz-Nojszewska A., 2009, *Ustawa scaleniowa 1933 roku. Próba ujednoczenia systemu ubezpieczeń społecznych w II RP [w:] Między zacofaniem a modernizacją. Społeczno-gospodarcze problemy ziem polskich na przestrzeni wieków*, red. E. Kościk, T. Głowiński, Gajt, Wrocław.
- Jarosz-Nojszewska A., 2016a, *Problem ubezpieczeń emerytalnych „Westfalczyków” w okresie międzywojennym [w:] Kapitalizm a sprawiedliwość społeczna*, red. J. Osiński, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa.
- Jarosz-Nojszewska A., 2016b, *Ubezpieczenia społeczne na Górnym Śląsku w latach 1922–1939 [w:] Od kwestii robotniczej do nowoczesnej kwestii społecznej. Studia z polskiej polityki społecznej XX i XXI wieku*, red. P. Grata, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów.
- Kicinger A., 2005, *Polityka emigracyjna II Rzeczypospolitej*, Środkowoeuropejskie Forum Badań Migracyjnych, Warszawa.
- Kołodziej E., 1982, *Wychodźstwo zarobkowe z Polski 1918–1939. Studia nad polityką emigracyjną II Rzeczypospolitej*, KiW, Warszawa.
- Konwencja dotycząca pomocy i opieki społecznej, podpisana pomiędzy Polską a Francją w Warszawie, dnia 14 października 1920 r.*, DzU 1923, nr 48, poz. 329.
- Konwencja między Polską a Francją, dotycząca ubezpieczenia na starość, na wypadek niezdolności do pracy i śmierci robotników i pracowników umysłowych zatrudnionych w górnictwie, podpisana w Warszawie, dnia 21 grudnia 1929 r.*, DzU 1934, nr 72, poz. 690.
- Konwencja nr 19 dotycząca traktowania pracowników obcych na równi z krajowymi w zakresie odszkodowania za nieszczęśliwe wypadki przy pracy z 1925 r.*, DzU 1928, nr 63, poz. 576.
- Konwencja w przedmiocie emigracji i imigracji zawarta pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Rzeczpospolitą Francuską z dnia 3 września 1919 r.*, DzU 1920, nr 41, poz. 246.
- Kraszewski P., 1975, *Polsko-francuska konwencja emigracyjna z 3 września 1919 roku*, „Przegląd Polonijny” z. 2.
- Kraszewski P., 1995, *Polska emigracja zarobkowa w latach 1870–1939. Polityka i refleksja*, Poznań.
- Landau Z., Tomaszewski J., 1971, *Robotnicy przemysłowi w Polsce 1918–1939*, Warszawa.
- Makowski J., 1935, *Umowy międzynarodowe Polski 1919–1934*, Warszawa.
- Mazurkiewicz M.J., 2016, *Stan badań nad historią prawa ubezpieczeń społecznych w okresie II Rzeczypospolitej (1918–1939)*, „Studia Iuridica Toruniensia” t. 17.
- Muszalski W., 2004, *Ubezpieczenia społeczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Oświadczenie Rządowe o wymianie dokumentów ratyfikacyjnych konwencji polsko-francuskiej w przedmiocie emigracji i imigracji*, DzU 1920, nr 41, poz. 247.
- Oświadczenie Rządowe z dnia 30 lipca 1934 r. w sprawie wymiany dokumentów ratyfikacyjnych konwencji między Polską a Francją dotyczącej ubezpieczenia na starość*,

- na wypadek niezdolności do pracy i śmierci robotników i pracowników umysłowych zatrudnionych w górnictwie*, DzU 1934, nr 72, poz. 691.
- Pałyga E.J., 1976, *Prawno-polityczne podstawy opieki konsularnej Drugiej Rzeczypospolitej*, „Przegląd Polonijny” z. 1.
- Pieńkowska-Kamieniecka S., Rutecka J., 2014, *System emerytalny w Niemczech – analiza aktualnych tendencji na tle dotychczasowego procesu reformowania*, „Ubezpieczenia Społeczne. Teoria i Praktyka” nr 6.
- Rosner J., 1930, *Międzynarodowe unormowanie ubezpieczeń w górnictwie*, „Praca i Opieka Społeczna” nr 1.
- Rozwadowski J., 1927, *Emigracja Polska we Francji. Europejski Ruch Wychodźczy*, Wydawnictwo Polskiego Uniwersytetu Robotniczego we Francji, Lille.
- Rzewski A., Wyżnikiewicz Z., 1936, *Systematyczny przegląd ubezpieczeń społecznych w Polsce*, Łódź.
- S.F., 1930, *Sprawa ubezpieczeniowych konsekwencji emigracji polskiej z Niemiec do Francji*, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych” nr 9.
- S., 1936, *Pertraktacje polsko-francuskie w sprawie ubezpieczeń społecznych*, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych” nr 3–4.
- Sprawozdanie stenograficzne z 93 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 30 października 1919 r.*
- St. F., 1931a, *Sprawa ratyfikowania przez Francję nowej konwencji ubezpieczeniowej z Polską*, „Praca i Opieka Społeczna” z. 4.
- St. F., 1931b, *Sprawa ubezpieczeniowych konsekwencji emigracji polskiej do Francji*, „Kwartalnik Naukowego Instytutu Emigracyjnego i Kolonialnego oraz Przegląd Emigracyjny” t. 1.
- Sukiennicki H., 1931, *Emigracja polska z Westfalii do Francji i jej uprawienia ubezpieczeniowe*, „Kwartalnik Naukowego Instytutu Emigracyjnego i Kolonialnego oraz Przegląd Emigracyjny” t. 1.
- Tomaszewski J., 1976, *Czynniki wpływające na migracje zewnętrzne ludności w Polsce 1918–1939* [w:] *Mechanizmy polskich migracji zarobkowych*, red. C. Bobińska, KiW, Warszawa.
- Ustawa z dnia 18 listopada 1948 r. o ratyfikacji konwencji generalnej polsko-francuskiej o zabezpieczeniu społecznym, podpisanej w Paryżu wraz z układami dodatkowymi i protokołem ogólnym z dnia 9 czerwca 1948 r.*, DzU 1948, nr 58, poz. 460.
- Ustawa z dnia 3 lutego 1931 r. w sprawie ratyfikacji konwencji między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Francuską, dotyczącej ubezpieczenia na starość, na wypadek niezdolności do pracy i śmierci robotników i pracowników umysłowych, zatrudnionych w górnictwie, podpisanej w Warszawie dnia 21 grudnia 1929 r.*, DzU 1931, nr 17, poz. 88.
- Ustawa z dnia 30 października 1919 r. o ratyfikacji konwencji z Francją w przedmiocie emigracji i imigracji*, DzU 1919, nr 88, poz. 481.
- W.Z., 1937, *Spór polsko-francuski o dodatki do rent wypadkowych*, „Praca i Opieka Społeczna” nr 3, s. 262.
- Wanatowicz M., 1973, *Ubezpieczenie brackie na Górnym Śląsku w latach 1922–1939*, PWN, Warszawa–Kraków.
- Wyżnikiewicz Z., 1938, *Ustawodawstwo śląskie o ubezpieczeniu społecznym*, Skład Główny „Nasza Księgarnia”, Katowice.
- Zjazdy i konferencje konsulów polskich we Francji. Protokoły i referaty 1931–1938*, 2009, oprac. H. Chałupczak, E. Kołodziej, Wydawnictwo UMCS, Lublin.

Polish-French agreements regarding social security in the inter-war period

Abstract

In the years 1918–1939 over 600 thousand persons emigrated from Poland to France. Large numbers of Poles, who had previously lived in Westphalia and the Rhineland province, also came over to France. Amongst the Polish emigrants there was a predominance of workers and miners, and there were considerably fewer farmers. This article aims to demonstrate the steps taken by the Polish authorities to secure social security benefits, (in particular retirement pensions and disability pensions) for Poles who decided to take up paid employment in France. The source database which this article draws on is archived materials, legal acts and specialist press relating to the period being researched.

The Polish authorities undertook the first attempts to guarantee social security benefits for Poles in France directly after the end of the First World War, signing an emigration agreement with France, which included the first social security records. However, it did not resolve the key issues of retirement pension and disability pension. In subsequent years further activities were conducted in this area, the greatest achievement being the signing of the agreement relating to miners benefits in 1929. Negotiations in the matter of the Polish-French insurance convention covering all types of social benefits were interrupted on the outbreak of the Second World War. It was signed after the war, in 1948.

Key words: emigration, Polish emigrants in France, Polish-French relations, disability pensions, retirement pensions, miners, miners pensions